NA INSTITUCÍCH ZÁLEŽÍ! ALE PROČ?

Lenka Slavíková, IEEP Vysoká škola ekonomická v Praze

Úvod

Článek reaguje na nedávnou habilitační přednášku mladé doktorky Národohospodářské fakulty, konkrétně na navazující diskusi, v rámci které vyvstal spor ohledně významného fenoménu v evoluci ekonomického myšlení. Jednalo se o problém analýzy institucí v ekonomii, kdy některými členy vědecké rady byl výzkum zaměřený na institucionální otázky, resp. využívající institucionální analýzy, označen jako nadbytečný *per se*. Tento názor je možné v současných ekonomicko-teoretických polemikách považovat za méně obvyklý (ne-li přímo protisměrný). Ekonomové buď obhajují zavedení či posílení analýzy institucionálního prostředí (souhrnně viz Furubotn, Richter, 2005), nebo určitým způsobem tolerují nové myšlenkové směry a považují je za určitý doplněk mainstreamové (v případě mikroekonomie neoklasické) ekonomie (např. Frey, 2011). K prohloubení akademické diskuse by proto bylo více než přínosné systematicky prezentovat argumenty pro a proti institucionálně zaměřenému ekonomickému výzkumu.

Obsah samotné habilitační přednášky s názvem *Institutions as Driving Elements within the Economics of the Environment* v hrubých obrysech shrnuje článek Jílková, Slavíková (2009) publikovaný v Politické ekonomii.¹ Podstatné však je, že kritika nesměřovala k odmítání institucionálního výzkumu v ochraně životního prostředí, naopak byla prezentována jako fundamentální výhrada vůči analýze institucí v ekonomii obecně.

Tato stať obhajuje původní kritizovaný názor – tj. že instituce jsou významné proměnné ovlivňující jednání jednotlivců, a tudíž má smysl je v rámci ekonomie studovat – a vyzývá oponenty k reakci. Jen tímto způsobem je možné posunout diskusi od silně subjektivně zabarvených hodnotových soudů (tj. že „institucionální ekonomický výzkum je špatný/správný“) dále a učinit z ní vědecky hodnotnou výměnu názorů. Následující výklad se zaměřuje na vývoj a příklady z oblasti ekonomie životního prostředí, avšak prezentované závěry jsou snadno zobecnitelné pro celou oblast ekonomie. Cílem není detailně popisovat evoluci institucionální ekonomie v jejích různých podobách od konce 19. století do současnosti (pro tyto účely odkazujeme na základní literaturu – viz Holman, 1999). Také není záměrem prokazovat dominanci institucionálního výzkumu v rámci současné ekonomie hlavního proudu, ale pouze

1 Samotná habilitační práce sestávala z pěti publikovaných vědeckých článků autorky. Habilitační přednáška se zaměřila pouze na teoreticko-komparační část širšího výzkumu.

obhájit prostor, který si institucionálně orientované teoretické směry vydobýly v průběhu uplynulých desetiletí.

1. Od cost-benefit analýzy k analýze institucí

Prostor zahrnující různé proudy institucionální ekonomie lze zmapovat jak orientací na samotné myšlenky jejich představitelů, tak na citační ohlasy jejich stěžejních prací nebo na počet stoupenců ověřených Nobelovou cenou (a jistě řadou dalších). Podstatné je, že aplikace kteréhokoliv z uvedených kritérií hovoří proti vyslovené hypotéze o nesmyslnosti (resp. nadbytečnosti) institucionálně orientovaného ekonomického výzkumu. Kritici by potom – s ohledem na značnou heterogenitu myšlenek v rámci institucionální ekonomie – měli specifikovat, proti komu, resp. čemu je jejich odmítavý postoj vlastně zaměřen a proč.

V oblasti ekonomie životního prostředí jsou příčiny prosazení se institucionálně orientovaných myšlenkových směrů velmi názorné. V období od jejího vzniku v 60. letech 20. století až do 90. let zde dominoval neoklasický přístup, založený na oceňování mimotržních environmentálních užitků pro účely internalizace externalit a stanovení optimální kvality životního prostředí. Do tohoto přístupu byl určitým způsobem včleněn příspěvek Ronalda Coase týkající se možnosti řešení externalit vyjednáváním (Coase, 1960), nicméně zůstal bez významného vlivu na hospodářsko-politická doporučení formulovaná environmentálními ekonomy. Hlavním argumentem byly vysoké transakční náklady související s většinou environmentálních problémů, jež bránily širší aplikaci Coasova řešení (viz Kolstad, 2000; Tietenberg, 1992). Teprve v 90. letech se začínají silněji prosazovat směry, u nichž lze instituce označit za klíčové téma jejich analýzy a jež nešetří kritikou vůči institucionální sterilitě neoklasické ekonomie. Jako klíčové otázky výzkumu v tomto období lze identifikovat tyto: Jaké jsou vhodné/efektivní režimy správy přírodních zdrojů? Jak je prosadit v praxi? Jak změny institucí ovlivňují kvalitu přírodních systémů a naopak? Instituce v podobě vlastnických a uživatelských práv (resp. obecněji „pravidel hry“ – viz North, 2005) jsou v tomto kontextu chápány jako významné alokační proměnné motivující jednotlivce využívat či naopak konzervovat přírodní zdroje (Cordato, 2004; Anderson, Leal, 2001; Ostrom, 2005).

Tabulka 1

Přehled hlavních teoretických přístupů v ekonomii životního prostředí a jejich pozic

	Příčina environmentálních problémů	Řešení
Neoklasická environmentální ekonomie	Tržní selhání	Pigouviánské daně
Tržní přístupy k ochraně životního prostředí	Vládní selhání	Ustanovení a ochrana individuálních vlastnických práv
Institucionální ekologická ekonomie	Instituce motivující k vyčerpávání přírodních zdrojů	Změna institucí

Zdroj: vlastní

Neoklasická environmentální ekonomie se v kontextu těchto otázek dokázala prosadit spíše okrajově pomocí analýz dopadů ekonomických nástrojů (např. poplatků a daní). Poptávku po institucionální analýze v oblasti environmentálního výzkumu proto postupně zaplnily dva konkurenční přístupy – institucionální ekologická ekonomie a tržní přístupy k ochraně životního prostředí (jejich pozice shrnuje tabulka 1, jejich detailní popis a komparace viz Jílková, Slavíková, 2009 nebo Slavíková a kol., 2012). Metodologicky jinak silně odlišné směry se shodují v akceptaci konceptu vládních selhání a důrazu na analýzu vlastnických a uživatelských práv. Skutečnosti, jaké instituce lze považovat za efektivní k řešení environmentálních konfliktů (zda individuální vlastnická práva či režimy víceúrovňové správy s prvky společného vlastnictví) a jakým způsobem interpretovat či verifikovat výsledky výzkumu (zda na teoretické či empirické bázi), jsou předmětem sporů. Tyto spory však nemění nic na celkovém a velmi zřetelném vychýlení výzkumu v ekonomii životního prostředí od prosté cost-benefit analýzy směrem k analýze institucí.

Samotná neoklasická metoda je některými autory silně oponována (Slavík, 2007; Bromley, 2004), jinými do jisté míry nadále zohledňována (Frey, Meier, 2004; Frey, 2011). Převládá však názor, že přístup založený na oceňování izolovaných funkcí ekosystémů není schopen sám o sobě realisticky zachytit vazby mezi lidskou společností a životním prostředím (Vatn, 2005), resp. vyřešit konflikty mezi lidmi týkající se využívání přírodních zdrojů (Cordato, 2004).

Analýzy založené na studiu institucí (v jejich formální i neformální podobě) a zohledňující širší aspekty lidského jednání (společenské, politické, psychologické) úspěšně atakují závěry tradičních přístupů. Např. Ostrom (2006) silně akcentující reálné fungující režimy správy rozsáhlým empirickým výzkumem zpochybnila teorii kolektivní volby (viz Olson, 1971). Prokázala, že jednotlivci jsou za určitých podmínek schopni prosazovat kooperativní strategie (tj. to, co je dobré pro společnost) na úkor svého individuálního blaha. Ekonomové předpokládání free-ridingu se v reálném životě za určitých podmínek neprosadil jako dominantní jednání. Tyto závěry potvrzuje ve svých pracích i Frey, který uvádí, že ekonomické modely založené na racionálním jednání nedokážou vysvětlit proč v realitě k free-ridingu nedochází i v situacích vysoké míry anonymity mezi respondenty (Frey, 2011; 1998).

Ostrom (2007) k tomu dále dodává, že pouze studiem a komparací institucí reálného světa se můžeme pokusit porozumět tomu, proč závěry odvozené z teorie racionální volby jsou v některých případech platné a v jiných nikoliv. Je zde tedy patrný silný důraz na empirismus vědeckého zkoumání – ten však není pro institucionální výzkum dominantním jednotčícím prvkem. To je zřejmé i z pojednání Šimová, Šíma (2012), jež se věnuje metodě analytického narativu, co by možnému empirickému doplnku výzkumu prováděného stoupenci rakouské ekonomické školy, která je však primárně silně teoreticky ukotvena (o této metodě také viz Slavíková a kol., 2011). Autoři jasně deklarují apriorismus rakouské ekonomie spočívající ve formulaci univerzálně platných zákonů.

2. Význam institucionální analýzy

Institucionálně orientovaný výzkum obecně má v současné ekonomii uplatnění v řadě oblastí – z domácích periodik zmiňme např. aktuální analýzu institucionálních faktorů ovlivňujících korupci (Kotlánová, Kotlán, 2012) nebo aplikaci teorie institucionální změny na redistribuční systémy (Wawrosz, 2011). V kontextu mezinárodního výzkumu upozorňujeme např. na inflaci termínu „governance“, jenž odkazuje na institucionální analýzy systémů správy v nejrůznějších oblastech lidského snažení (Evans, 2012; Kluvánková-Oravská, Chobotová, 2010; Mendes, Mehmet, 2003 aj.). Autoři také v teoretické rovině stále častěji komparují přístup institucionální ekonomie s jinými paradigmaty (Vojáček, 2011; Kotíková, 2006), kdy např. tzv. nová institucionální ekonomie je běžně akceptována jako celistvý teoretický a metodologický přístup (Horký, 2011; Grochová, Otáhal, 2010; Svoboda, 2007). Nejzřetelněji je současná i budoucí role institucionální ekonomie prezentována v příspěvku prof. Sojky (Sojka, 2009), který hovoří o krizi neoklasického paradigmatu a o nutnosti jeho nahrazení alternativní teorií: „Nemyslím si, že by mohla být institucionální ekonomie v dnes známých podobách rozpracována přímo do podoby nové ekonomie hlavního proudu. Bude se spíše jednat o syntézu, v níž však bude mít teorie institucí zásadní úlohu“ (Sojka, 2009, s. 300). Klíčové tedy je, aby nové paradigma dokázalo vysvětlit evoluci institucí a jejich úlohu v sociálně-ekonomickém vývoji.

Kromě teoretických pojednání je však vhodné podívat se na reálný dopad institucionálně orientovaných analýz na hospodářskou politiku. Zde se opět zaměříme na oblast ochrany životního prostředí. Významným výsledkem institucionálně orientovaného výzkumu v evropském kontextu je do praxe zavedená reforma vodního hospodářství v EU. Podle ní jsou vodní zdroje vymezeny a spravovány dle hydrologických povodí, aby došlo k vytvoření místního souladu (tzv. pravidlo FIT) mezi ekosystémem a člověkem ustanovenou institucí (k teoretické obhajobě tohoto požadavku viz např. Young, 2002). Respektování tohoto souladu doplněného o posílení pozice přímých uživatelů vodních zdrojů je považováno za klíčový předpoklad pro efektivnější správu vod. Dále Anderson a Leal (2001) s odvoláním na teoretickou argumentaci tržních přístupů pozitivně hodnotí zavádění individuálních převoditelných kvót pro lov ryb v oceánech (mezi prvními např. na Novém Zélandu a Islandu). Rozsáhlý empirický výzkum profesorky Ostrom (publikovaný v Ostrom, 2006; Ostrom a kol., 1999) celosvětově podpořil lokální a do určité míry nezávislé režimy správy přírodních zdrojů tak, aby opatření přijímaná na národní úrovni nepůsobila distorze v historicky dobře fungujících komunitách uživatelů.

Přidanou hodnotu analýzy institucí vedle aplikace tradičního mikroekonomického aparátu lze dobře ukázat na příkladu globálního oteplování. Klaus a Tříska (2007) ve svém obsáhlém příspěvku upozorňují na problém diskontování budoucích užitků, jenž plyne z realizace dnešních potenciálních opatření proti klimatickým změnám – konkrétně prokazují, jak značný časový horizont v podstatě diskredituje realizaci jakýchkoliv investic tohoto druhu. Uzavírají, že realizace veřejných investičních opatření proti globálnímu oteplování je vysoce neefektivní a vědecky nepodložená.

Oproti tomu Dolan (2007) analyzuje funkčnost systému tzv. přirozených (Lockeových) práv v souvislosti s globálním oteplováním. Na příkladu bangladéšského farmáře a americké uhelné elektrárny prokazuje s odvoláním na právní principy vycházející z *common law* schůdnost celého mechanismu (konkrétně soukromoprávních soudních žalob), který by v konečném důsledku vedl k lepšímu reflektování potenciálních rizik samotnými emitenty bez ohledu na politiku vlád. Oba příspěvky se tak shodně vymezují proti současným národním či nadnárodním opatřením a představují nástroje a postupy směřující k efektivnějšímu řešení (či spíše neřešení) analyzovaného problému. V prvním případě jde o zamezení neefektivním dotacím, v druhém o posílení role existujícího tradičního právního rámce anglosaského světa na úkor nově vytvářených veřejnoprávních institucí. Z jakého důvodu by prvně jmenovaná analýza měla být superiorní a druhá nadbytečná, není v teoretické rovině zřejmé. Kritici by i v tomto případě měli být schopni objasnit, v čem se skrývá podstata jejich odporu vůči výzkumu, jehož předmětem jsou instituce (v tomto případě individuální vlastnická práva).

Závěr

Formální a neformální instituce jsou významné alokační proměnné a jejich podoba a vývoj přímo ovlivňuje způsob jednání lidí vůči vzácným zdrojům. Jejich studiem proto přinejmenším doplňujeme postupy a výsledky tradičního (v případě ekonomie životního prostředí neoklasického) analytického aparátu tak, aby docházelo k přesnějšímu zachycení studované reality a k vysvětlení obtížně zachytitelných komplexních jevů reálného světa. Podle některých autorů je dokonce institucionální ekonomie předurčena podílet se na reformulaci současného mainstreamového paradigmatu.

Článek reaguje na výroky zástupců akademické obce Národohospodářské fakulty o tom, že ekonomický výzkum orientující se na problematiku institucí je ve své podstatě zbytečný. Tento názor shledáváme v současné realitě ekonomického myšlení velmi originálním.

Obhajobou institucionální ekonomie a institucionálně orientovaného ekonomického výzkumu v jejich nejrůznějších podobách vyzýváme jejich oponenty k formulaci konkrétních a vědecky podložených výhrad. Touto formou usilujeme o otevření diskuse o smyslu institucionální analýzy v ekonomii, jelikož se jí v různém kontextu zabývá celá řada domácích i zahraničních autorů. Vyjasnění si konceptuálních otázek se tudíž nabízí. Nezbyvá než doufat, že diskuse skutečně proběhne a budeme mít příležitost v ní pokračovat.

Literatura

- ANDERSON, T. L.; LEAL, D. R. 2001. *Free Market Environmentalism*. 1. rev. vyd. New York: Palgrave Macmillan, 2001. ISBN 978-0312235031.
- BROMLEY, D. W. 2004. Reconsidering Environmental Policy: Prescriptive Consequentialism and Volitional Pragmatism. *Environmental and Resource Economics*, Vol. 32, No. 1, pp. 73–99. ISSN 1573-1502.

- COASE, R. 1960. The Problem of Social Costs. *Journal of Law and Economics*, Vol. 3, No. 1, pp. 1–44. ISSN 0929-1261.
- CORDATO, R. 2004. An Austrian Theory of Environmental Economics. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 7, No. 1, pp. 3–16. ISSN 1098-3708.
- DOLAN, E. G. 2007. Přírodní vědy, vládní politika a globální oteplování. In ČAMROVÁ, L. (ed.): *Ekonomie a životní prostředí – nepřátelé či spojenci?* 1. vyd. Praha: Alfa Publishing, 2007, s. 163–180. ISBN 978-80-86389-47-9.
- EVANS, J. P. 2012. *Environmental Governance*. 1. vyd: Routledge. ISBN 0415589827.
- FREY, B. 2011. A Plea for Unconventional Economics. In SACCONI, L.; ANTONI, G. D. (eds.). *Social Capital, Corporate Social Responsibility, Economic Behaviour and Performance*. 1. vyd. Palgrave Macmillan, pp. 21–41. ISBN 0230235689.
- FREY, B. 1998. *Not Just for The Money. An Economic Theory of Personal Motivation*. 1. vyd. Cheltenham: Edward Elgar, 1998. ISBN 1858988454.
- FREY, B.; MEIER, S. 2004. Pro-social Behavior in a Natural Setting. *Journal of Economic Behavior and Organization*, No. 54, pp. 65–88. ISSN 0167-2681.
- FURUBOTN, E. G.; RICHTER, R. 2005. *Institutions and Economic Theory*. 2. vyd. Michigan: University of Michigan Press. ISBN: 0-472-03025-6.
- GROCHOVÁ, L.; OTÁHAL, T. 2010. Podnikání a ekonomický rozvoj: jaký je rozdíl mezi nerakouskou a novou institucionální ekonomikou? *Politická ekonomie*, 2010, Vol. 58, No. 5, pp. 623–640. ISSN 0032-3233.
- HOLMAN, R. a kol. 1999. *Dějiny ekonomického myšlení*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 1999. ISBN 80-7179-238-1.
- HORKÝ, O. 2011. Falešná neutralita neoklasické teorie: feministická, antropologická, evoluční a ekologická kritika. *Politická ekonomie*, 2011, Vol. 59, No. 3, pp. 329–344. ISSN 0032-3233.
- JÍLKOVÁ, J.; SLAVÍKOVÁ, L. 2009. Ekonomie životního prostředí na rozcestí. *Politická ekonomie*, Vol. 57, No. 5, pp. 660–676. ISSN: 0032-3233.
- KLAUS, V.; TRÍSKA, D. 2007. Ke kritice používání konceptu solidarity a diskriminace v intertemporální analýze tzv. globálních problémů. *Politická ekonomie*, 2007, Vol. 55, No. 6, pp. 723–750. ISSN 0032-3233.
- KLUVÁNKOVÁ-ORAVSKÁ, T.; CHOBOTOVÁ, V. 2010. The Emergence of Multilevel Governance: The Case of the Biodiversity in the Enlarged European Union. *Ekonomický časopis*, 2010, Vol. 58, No. 4, pp. 407–422. ISSN 0013-3035.
- KOLSTAD, CH. D. 2000. *Environmental Economics*. 1. vyd. New York: Oxford University Press. ISBN: 0-19-511954-1.
- KOTÍKOVÁ, E. 2006. Ochrana životního prostředí v ekonomické teorii. *Politická ekonomie*, 2006, Vol. 54, No. 2, pp. 261–273. ISSN 0032-3233.
- KOTLÁNOVÁ, E.; KOTLÁN, I. 2012. Vliv institucionálního prostředí na velikost korupce: Empirická analýza. *Politická ekonomie*, 2012, Vol. 60, No. 2, pp. 167–186. ISSN 0032-3233.
- MENDES, E.; MEHMET, O. 2003. *Global Governance, Economy and Law: Waiting for Justice*. 1. vyd. Routledge, 2003. ISBN 0415282632.
- NORTH, D. C. 2005. *Understanding the Process of Institutional Change*. 1. vyd. Princeton University Press, 2005. ISBN 978-1-4008-2948-4.
- OLSON, M. 1971. *The Logic of Collective Action – Public Goods and the Theory of Groups*. 2. vyd. Cambridge: Harvard University Press, 1971. ISBN 0-674-53751-3.
- OSTROM, E. 2007. Challenges and growth: the development of the interdisciplinary field of institutional analysis. *Journal of Institutional Economics*, 2007, No. 3, pp. 239–264.
- OSTROM, E. 2006. *Governing the Commons – The Evolution of Institutions for Collective Action*. 18. vyd. New York: The Cambridge University Press, 2006. ISBN 978-0-521-40599-7.

- OSTROM, E. 2005. *Understanding Institutional Diversity*. 1. vyd. Princeton: Princeton University Press, 2005. ISBN 0-691-12238-5.
- OSTROM, E.; BURGER, J.; FIELD, CH. B.; NORGAARD, R. B.; POLICANSKY, D. 1999. Revisiting the Commons. Local Lessons, Global Challenges. *Science*, Vol. 284, No. 5412, pp. 278–282. ISSN 0036-8075.
- SLAVÍK, J. 2007. Neoklasická ekonomie a ochrana životního prostředí. *Politická ekonomie*, 2007, Vol. 55, No. 4, pp. 526–538. ISSN 0032-3233.
- SLAVÍKOVÁ, L.; VEJCHODSKÁ, E.; SLAVÍK, J.; LOUDA, J.; VOJÁČEK, O. 2012. *Ekonomie životního prostředí – teorie a politika*. 1. vyd. Praha: Alfa Publishing, 2012. ISBN 978-80-87197-45-5.
- SOJKA, M. 2009. Stane se institucionální ekonomie paradigmatickým 21. století? *Politická ekonomie*. 2009, Vol. 57, No. 3, pp. 297–304. ISSN 0032-3233.
- SVOBODA, F. 2007. Za obzor neoklasické ekonomie: Cesta k principům nové institucionální ekonomie. *Politická ekonomie*, 2007, Vol. 55, No. 4, pp. 539–557. ISSN 0032-3233.
- ŠÍMOVÁ, T.; ŠÍMA, J. 2012. In Search of Empirical Content – The Austrian Way to Go Beyond Pure Theory. *Romanian Economic and business review*, 2012, Vol. 7, No. 1, pp. 50–59.
- TIETENBERG, T. 1992. *Environmental and Natural Resource Economics*. 3. vyd. New York: Harper Collins Publisher, 1992. ISBN 0-673-46328-1.
- VATN, A. 2005. Rationality, institutions and environmental policy. *Ecological Economics*, 2005, Vol. 55, No. 2, pp. 203–217. ISSN 0921-8009.
- VOJÁČEK, O. 2011. K pojetí preferencí v ekonomickém myšlení. *Politická ekonomie*, 2011, Vol. 59, No. 3, pp. 345–358. ISSN 0032-3233.
- WAWROSZ, P. 2011. Dosahování a narušování institucionální rovnováhy v redistribučních systémech. *Politická ekonomie*, 2011, Vol. 59, No. 4, pp. 526–546. ISSN 0032-3233.
- YOUNG, O. R. 2002. *The Institutional Dimensions of Environmental Change – Fit, Interplay and Scale*. 1. vyd. Cambridge: The MIT Press, 2002. ISBN 0-262-74024-9.

INSTITUTIONS MATTER! BUT WHY?

Lenka Slavíková, IEEP, University of Economics, Prague, nám. W. Churchilla 4, CZ – 130 67 Praha 3 (slavikova@ieep.cz)

Abstract

The commentary defends the central idea of current institutional social research – that institutions are significant variables influencing the human action regarding the resource allocation. This idea was strongly opposed by the scientific board of the Czech economic faculty (institutionally oriented economic research was labeled as needless). The goal is to open the debate about this issue and ask the opponents to formulate concrete objections. Theoretical arguments and empirical examples are raised in favor of the institutional economics.

Keywords

institutional economics, environmental economics, property regimes

JEL Classification

Q570, Q590, B130